

1760.579

Cvi Moskovits

JESIVÁK MAGYARORSZÁGON

MTA Judaisztikai Kutatócsoport

Cvi Moskovits

214 35 4

Cvi Moskovits

Jesivák Magyarországon

Adalékok a zsidó liturgiákhoz 1944. áprilisi
összeírásának a közlőjéről

12

A kötet kiadását támogatta a
Magyarországi Zsidó Örségy
Közalapítvány

Budapest

MTA Judaisztikai Kutatócsoport

1999

MTAK

30144
HUNGARIA JUDAICA

Szerkeszti
Komoróczy Géza

15

A kötet kiadását támogatta a
**Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány**

Cvi Moskovits

211351

Jesivák Magyarországon

Adalékok a zsidó hitközségek 1944. áprilisi
összeírásának történeti értékeléséhez

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Cvi Moskovits 1999
MTA Judaisztikai Kutatócsoport 1999

ISSN 0863-1242
ISBN 963 208 088 3

Budapest
MTA Judaisztikai Kutatócsoport
1999

MTAK

760579

A kéziratot gondozta és a kötetet szerkesztette

Komoróczy Géza

15

A borítón

Chaim Eleazar Sapira munkácsi rabbi, jesiva-vezető (1913)

MAGYAR
TUZOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Cvi Moskovits 1999
MTA Judaisztikai Kutatócsoport 1999

ISSN 0865-1345
ISBN 963 508 088 3

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 1760/00 20

Nyomta az Osiris Kft., Budapest, 1999

Tartalom

Bevezetés

- Bevezetés ... 7
- A jesiva fogalma ... 11
- Magyarországi jesivák ... 13
- Litván jesivák ... 17
- A magyarországi jesivák száma ... 19
- Az ismert jesivák jegyzéke ... 21
- Híresebb jesivák és vezetőik ... 26
- Trianoni Magyarország ... 26
- Észak-Erdély ... 38
- Kárpátalja és Máramaros ... 45
- Felvidék / Szlovákia ... 50
- Irodalom ... 54

Magyarországi jesivák felkutatása, 1944. április. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Intézetének és a Magyarországi Zsidó Tanácsnak közös kiadványa. Szerkesztette: P. Adami. Kiadta: Magyarországi Zsidó Tanács. Az eredeti kéziratok és dokumentumok alapján készült a Magyarországi Zsidó Tanács (Budapest: MTA Intézet, az Akadémia, 1945).

Landsmann György – Schöner G. ed. "A magyar zsidóság a második világháború és a holokauszt közötti időszakban (1939. május 18. – 1944. május 17.)" Budapest, 1985–1991 (Budapest: Magyarországi Zsidó Tanács, 1991), 28–139. old. – Művek a zsidóság – áldozati emlékeiről – díjt megjelölt a zsidó nyelv és irodalom 11–19. old., de a zsidó nyelv és irodalom 11–19. old. – Művek a zsidóság – áldozati emlékeiről – díjt megjelölt a zsidó nyelv és irodalom 11–19. old.

Bevezetés

A Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április: Adattár két kötetének¹ megjelenése után az MTA Judaisztikai Kutatócsoport felkért engem is, hogy mint a vészorszak túlélője vállalkozzam az ott kiadott forrásanyag történeti értékelésére és kiegészítésére.

Az *Adattár* tanulmányozása során hamar felfigyeltem arra, hogy az 1944. áprilisi összeírás dokumentum-anyagában egyetlen hitközség sem tesz említést intézményei között jesiváról. Helyesebben, Abaújszántó az egyetlen hitközség, amely jesiváról számol be, de csupán zárójelben. (A zárójel talán azt jelezte, hogy a korábbi jesiva abban az időben már nem létezett.) Igaz ugyan, hogy az *Adattár* az 1944 áprilisában fennálló helyzetet rögzítette, ámde úgy vélem, hogy az anyag feldolgozása során nagy mulasztás volna, ha a magyarországi hitközségek vészorszak előtti mérlegét nem egészítenénk ki a pusztulás előtt virágzó, szép számú jesiva emlékének megörökítésével. A mulasztás veszélyét részben már elhárította Landeszman György és Schweitzer József, az anyag előzetes feldolgozásában,² amely az Országos Rabbiképző Intézet *Évkönyv*-ének 1985–1991. évi kötetében jelent meg, 1991-ben.

---

¹ Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezései nyomán, I: *Adattár*. Közzéteszi Schweitzer József. Az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995).

² Landeszman György – Schweitzer József, “A magyar zsidóság a német megszállás és a deportáció kezdete közötti időszakban (1944. március 19 – 1944. május 15)”, in: *Évkönyv*, 1985–1991 (Budapest: Országos Rabbiképző Intézet, 1991), 85–150. old. – Maga a tanulmány – átdolgozott szöveggel – újra megjelent a szóban forgó kötetben, 11–19. old., de a hitközségekre és így a jesivákra vonatkozó adatok értékelése nélkül.

Ebben a dolgozatban 41 jesiváról számolnak be röviden, tömören, egyes hitközségeknél említést tesznek még az 1945. évi felszabadulás után működő jesivákról is.³ Mint a szerzők maguk írják: “Dolgozatunkkal – a teljes anyag bemutatásáig – talán sikerült eddig nem ismert részletekre felhívni az érdeklődők figyelmét.” Céljukat elérték, s most, miután az összeírás teljes anyaga napvilágot látott, elérkezett az idő az adatok (így a jesivákról szóló adatok) kiegészítésére.

Hogy maguk a hitközségek miért nem tettek említést jesiváikról ebben a kényszer alatt, sebtiben szerkesztett összeírásban, annak több oka lehetett.

1) A jesivák nem voltak a hitközségek tulajdonai, a szó szoros értelmében. Nem biztos, hogy szerepeltek a költségvetésben. Fenntartásukról a rabbi, aki a jesiva vezetője volt, maga gondoskodott, sokszor szűkkörű bizottság közreműködésével.

2) Mint a továbbiakban látni fogjuk, az egyre drasztikusabb zsidótörvények nyomására a jesivák kényszerültek, még a deportálás előtt, bezárni a kapuikat, és 1944 áprilisában már nem volt mit jelenteni róluk.

3) S. Ch. Bernstein kollégám, a tasnádi jesiva egykori kiváló növendéke szerint 1942/43 folyamán kormányrendelet

---

³ Előzőleg Domán István, “A magyarországi jesivák”, in: Kríza Ildikó, szerk., *A hagyomány kötelékében* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 203–216. old. tett közzé értékes tanulmányt a jesivák kialakulásáról általában és a történelmi Magyarország jesiváiról részletesebben, de csak néhányról közölt pontosabb adatokat. Másik tanulmánya is hasonló jellegű: “A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelv és kultúra megőrzésében idegenben”, in: Fejős Zoltán – Küllös Imola, szerk., *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl* (Vallási néprajz, 4) (Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1990), 58–73. old.

következtében be kellett zárni az összes jesivákat.⁴ Ugyanakkor – ugyancsak az ő megbízhatónak mondható értesülése alapján – tudom, hogy a rendelet ellenére, egészen a deportálásig működött jesiva az országban: Ópályi (Szatmár vármegye) és Pápa hitközségekben, de a hitközségek ezeket nem említették a jelentéseikben, talán a fentebb 1) szám alatt említett indok alapján.

4) Az 1944. évi összeírás, mint a szétküldött kérdőívől egyértelműen kitetszik, a hitközségek vagyoni helyzetének felmérésére irányult. Ha a jesiva nem külön ingatlan tulajdonban működött, s nem volt külön fizetett személyzete, akkor nem volt szükség a jelentésben a feltüntetésére sem.

Bármilyen is az oka a jesivák mellőzésének, kétségtelen, hogy a hiányukat pótolni kell, már csak azért is, hogy az utókor számára ne maradjon fenn hiányos helyzetkép a magyarországi zsidóság kulturális életéről. Ezért született meg ez a dolgozat.

A jesivák felsorolása előtt szükségesnek mutatkozik röviden meghatározni az intézmény *lényegét*, nem a kezdetektől, keletkezése pillanatától, hanem csak a XX. századra vonatkozóan.⁵ Ez a meghatározás magával hozza a magyarországi és a "litván" jesivák közötti különbség jelzésének szükségességét. Ezután kerül sor a nagyobb jesivák leírására. Látni fogjuk, hogy a tanulmányi rend Magyarországon sem volt mindegyik jesivában egységes, habár a helyi eltérések mellett is a közös elemek voltak a lényegesek, s a magyarországi jesivák sokban elütnek a "litván" jesiváktól.

---

⁴ A legutolsó lépés volt ezen a téren: "A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 8960/1944. VKM számú rendelete a zsidónak iskola, tanfolyam vagy tanulóotthon fenntartására adott engedély megvonása tárgyában" (1944. május 11).

⁵ Domán István egy – hozzám az MTA Judaisztikai Kutatócsoport által eljuttatott – kéziratában, egy hosszabb interjúban, foglalkozik ezzel a témával; mégis szükségesnek tartom, hogy némely mozzanatról itt magam is beszéljek. Domán részletesen leírja a jesiva növendékek napi programját, ezért ezeket a részleteket magam nem tárgyalom.

Ami az alábbi részletes jegyzéket illeti, két dolgot kell már itt megjegyeznünk:

1) A felsorolás csak azokat a jesivákat öleli fel, amelyek a második világháború alatt Magyarországhoz tartozó területeken – az úgynevezett trianoni Magyarországon és a visszacsatolt területeken – lévő hitközségekben működtek. Ennyiben tehát az *Adattár* anyagához igazodik. Ezeket a kereteket akkor a történelem teremtette meg. A magyarországi jesivák története szempontjából megjegyzendő, hogy kívül esik rajtuk a legrégebb folyamatosan működő magyarországi jesiva vagy tanház (*bét ha-midrás*), a pozsonyi (Pressburg / Bratislava), amelyet Jom-Tov Lipmann rabbi 1695 k. alapított, s amelynek a magyarországi orthodoxia számára igazi jelentőséget a híres Chátám Szofer (Moses Schreiber) (1762–1839) működése adott. Még a XX. század első évtizedeiben is a pozsonyi jesiva egykori növendékei – vagy a tanítványok tanítványai – közül kerül ki számos magyarországi jesiva vezetője.

2) Csak a híresebb jesivákról adunk részletes jellemzést. A többieknél csak a helyiség és a rabbi vagy a jesiva vezetője nevét fogjuk megemlíteni, illetve, ha szükségesnek találjuk, esetenként közlünk néhány más fontos adatot. A jesiva “híres” minősítése nem objektív kritériumok alapján történt, s ebben a tekintetben a növendékek létszáma sem volt mindig mértékadó. Fél évszázadnyi távolságból csak az utókor, a mai közfelfogás, illetve a fennmaradt leírások, elszórt megjegyzések szolgálhattak támaszpontul. De más választásunk nem volt.

Értelmetlennek tartottuk minden jesivánál megismételni a hasonló elemeket, például a tanmenet adatait, a menza meglétét stb., ezért mindenütt csak a sajátos vonásokat igyekszünk jelezni.

A jesiva fogalma

A hagyományos zsidó nevelés ősi időktől fogva két fokozatot ismert.

a) Az alsófokú oktatás intézménye a *chéder* (a szó jelentése: 'szoba'),⁶ ahol a kisgyermek, főként fiúk, a zsidóság alapismereteit sajátítják el (héber olvasás, írás, a Biblia és a zsidó vallás legelemibb tudnivalói). Világi oktatás majdnem teljesen hiányzott ezekben az iskolákban. Korhatár és a tanulmányok időtartama nem volt rögzítve. A keleti országokban élő zsidóknál, ennek az iskolának más elnevezései voltak.

b) A felsőfokú iskola, a *jesiva* (a szó jelentése: 'ülés'), az idősebb növendékek számára van fenntartva, egyébként szintén korhatár és a tanulmányok időtartamának rögzítése nélkül. Itt a tanulók alaposan elmélyedtek a Szentírás és a szóbeli hagyomány studiumaiban. Innen kerültek ki a rabbik és egyéb szellemi vezetők. A Talmud és a Midrás leírásai szerint hasonló intézmények már az ősatyák korában léteztek. Pontosabb ismeretek csak a szentföldi és a babilóniai jesivákról maradtak ránk (híresebb volt közülük Szura, Pumbadita stb.), de miután ezek megszűntek, a zsidók újabb letelepedési helyein, Nyugat-Európában (Német- és Franciaországban, Spanyolországban), Észak-Afrikában, majd később Közép- és Kelet-Európában és általában mindenütt, ahová sorsuk vitte őket, létesültek ilyen intézmények. A zsidó létnek elmaradhatatlan, szerves részei voltak ezek a talmudi iskolák vagy akadémiák. A fiatal férfiak a jesivákban tanultak meg *tanulni* (*lernen*): a Talmudot és a talmudi irodalmat tanulmányozni egész további életük során, nap mint nap.

Mint jeleztük, mi csak az európai jesivákkal kívánunk foglalkozni, azokkal, amelyek a XX. században működtek.

---

⁶ A héber és jiddis szavakat alább rendszerint a Magyarországon régebben használatos, hagyományos írásmóddal adjuk.

Előbb azonban röviden párhuzamot vonunk a magyarországi jesivák és a hasonló "litván" intézetek között, mivel ezek hosszabb időn át bizonyos mértékig kölcsönösen hatást gyakoroltak egymásra.

Mint jelöltük, mi csak az európai jesivákkal kívánunk foglalkozni, azokkal, amelyek a XX. században működtek.

⁴ A fejezet és juttatás kivételén kívül továbbra is Magyarországon néha is használtak hagyományos kézműves tárgyakat.

Magyarországi jesivák

Magyarországon a jesiva-studiumok ezt jelentik: elmélyedés a Szentírásban (Tanach) és a szóbeli hagyomány szövegeiben, azaz a Talmudban (Misna, Baraiták, Gemára) és a talmudi irodalomban (Midrás, Toszefta), a szövegek elemzése, egybevetése a hasonló szöveghelyekkel és – lehetőség szerint – összhangba hozásuk egymással, a következtetések levonása és gyakorlati alkalmazásuk lehetőségeinek megtárgyalása. A szöveganyag nemcsak a tannaitikus irodalmat jelentette, hanem magába foglalta a középkori úgynevezett kodifikátorok, ti. RAMBAM (Maimonides), Joseph Caro műveit is, továbbá a responsum-irodalmat. Ehhez hozzá kell fűzni azt is, hogy a szent szövegek tanulmányozása, tehát maga a studium, nem üres agytorna volt, hanem inkább a diákok gondolkodásának formálása világnézeti és valláserkölcsi szempontból.

Mellékesen megjegyzendő, hogy amikor – még az ókorban – hosszú időn át tartó mérlegelés után végül elhatározták a szóbeli hagyomány írásba foglalását, ez pontosan azzá vált, ami addig nem volt, ti. újabb szent szöveggé; sokáig éppen azért kerülték az írásban való rögzítését, hogy ez ne történjék meg. Attól tartottak ugyanis, hogy írott formában a hagyomány elveszti rugalmasságát, hogy a betűi jutnak érvényre, és nem a szelleme. De a döntést meg kellett hozni, a zsidóság helyzete a szétszórásban (*galut* / diaszpora) nagyon bizonytalan volt, s így a szájhagyomány veszélyben forgott. Nem volt más út, mint a hagyomány írásba foglalása. Mint írott szöveg újabb értelmezés forrásává vált, az újabb szent szövegnek minden betűjét mérlegelni kellett ahhoz, hogy pontosan és helyesen megértsék és a szelleme szerint éljenek. Ez a mérlegelés vagy értelmezés volt a jesivák tevékenysége, és – tárgyunkhoz visszatérve – ezzel foglalkoztak a magyarországi jesivák is.

A jesivákban nem rabbikat neveltek, hanem *talmid cháchám*-okat, akik majd zsidó szellemben családokat alapítanak és a következő nemzedékeket is így nevelik fel. Aki

a jesivában magába szívta a tanulás tudományát és szellemét, ha azután rabbi akart lenni, el kellett mennie, bizonyos előkészületek után, három híres rabbihoz, és ezek alaposan megvizsgálták tudását és életvitelét, és megadták neki a *szemichá*-t, a rabbi diplomát.

Ami a jesivák szellemét illeti, a XVIII. század óta többnyire haszid léggör uralkodott bennük, ez a növendékek öltözködésében is megmutatkozott, de voltak szép számmal úgynevezett *mitnaggéd* ('ellenkező'),⁷ askenázi, tehát nem haszid irányzatú jesivák is.

A magyarországi jesivákban korhatár nem volt, s voltak bennük egészen fiatal tanulók is, 13 vagy 16–17 évesek. De jártak jesivába 26–28 éves férfiak is. Az egészen fiatal tanulók többnyire nem vettek részt a rabbi (*ruf*), a jesiva-vezető (*ros ha-jesiva*) előadásain, hanem egy idősebb diák, a korrepetitor (*cházer-bócher*)⁸ irányítása mellett készültek fel ugyanabból az anyagból, mint amit a rabbi az idősebbeknek előadott. A tanházuk ugyanaz a szoba (*kwatir* vagy *kvártély* < *quartier*) volt, amelyet szállásul kibéreltek, három-négyen egy szobát. Ezek a *bócher*-ek minden héten vizsgáztak a rabbinál, a *cházer-bócher*-ek azonban nem, mert ők a rabbi előadásaira csak úgy mehettek el, ha előtte kellőképpen felkészültek az anyagból, különben nem tudtak volna részt venni a disputációban, a vitában, amely az előadás folyamán kifejlődött. Számukra tulajdonképpen ez a vita volt a vizsga. Az oktatás és a viták nyelve, s egyáltalán, az érintkezés nyelve a jiddis volt, ezt minden *bócher* otthonról hozta és mintegy anyanyelveként használta.

Didaktikai szempontból a talmudi anyagot a magyarországi jesivákban kétféleképpen dolgozták fel, helyesebben, két különböző traktátust egyidejűleg két különböző szinten

---

⁷ Ti. a haszid vallásfelfogást ellenző.

⁸ A jellegzetes héber-jiddis szóösszetétel jelentése: 'ifjú (talmudista)', aki 'tovább tanul (szó szerint: ismételi)'; segéd-tanár vagy korrepetitor, amolyan "graduate student".

tanulmányoztak. Másképpen fogalmazva, a leckének vagy tananyagának (*siur*) két fajtája volt.

a) A *siur pásut* – a lecke egyszerű feldolgozása,⁹ szó szerinti értelmezés (*pásut*) – keretében hetenként 2–3 lapot (*daf*) dolgoztak fel a talmudi szövegből, ugyanabból a traktátusból, folytatólagosan, de RASI-val,¹⁰ valamint a toszáfistákkal (*toszáfot*),¹¹ akik a Talmud és RASI szövegéből kiindulva az eredeti gondolatmenetet továbbszőtték, igen kifinomult *esprit*-vel; figyelembe vették továbbá a MAHARSA¹² és a MAHARAM¹³ XVI. századi Talmud-kommentárjait is.

Ebben a *siur*-ban nagy súlyt helyeztek a Talmud, RASI és a *toszáfot* nyelvezetére. Világosan meg kellett érteni a kommentárok bevezető szavait, mert ezek nem egyszerű stílusfordulatok, hanem a rákövetkező mondanivaló *lacuná*-it voltak hivatva áthidalni.

b) A *siur ijjun*-ban – a lecke elmélyült feldolgozása,¹⁴ “elmélyedés” (*ijjun*) – a tanulmányozott talmudi traktátust egybevetették a párhuzamos talmudi szövegekkel; sok helyen ezt a diszciplinát *szugjá*-nak nevezték, de a név különbsége csak némi didaktikai eltérést jelentett. A szövegek eltéréseit mély gondolkodást igénylő bravúros ötletességgel (néha, bár ritkán, szövegkritikai interpretációval) és a további nagy

---

⁹ Mint a *Talmud cursorie* a budapesti Rabbiképzőben, de sokkal intenzívebb formában.

¹⁰ R. Slomo Jiccháki, minden idők leghíresebb Biblia- és Talmud-kommentátora.

¹¹ A francia- és németországi úgynevezett toszáfisták, “kiegészítő kommentár”-szerzők, glosszátorok közül sokan RASI tanítványai voltak.

¹² R. Samuel Eliezer ben Jehuda ha-Lévi Edelis.

¹³ R. Meir mi-Lublin.

¹⁴ Körülbelül megfelel a Rabbiképző *Talmud statarie* fogalmának.

Talmud-komentátorok¹⁵ magyarázatai alapján oldották meg. Ezt követően a kodifikátorok művei és a responsum-irodalom kerültek sorra, úgyhogy a Talmud akadémikus vitáit gyakorlati síkra vitték át és leszűrték belőlük a gyakorlati következtetéseket. Néha már az odavágó Tóra-szöveggel kezdték el, és nem hagyták ki a halákhikus midrásokat sem. Ezzel a módszerrel elérték azt, hogy az áttanulmányozott talmudi tételt minden oldalról megvilágítsák, s az abban megítélt esetnek a gyakorlati életben felmerülő változatait is könnyen a szöveghez tudták kapcsolni. A kodifikátorok irodalmából a legtöbb magyarországi jesivában külön, önálló kurzusok is voltak (nem a Talmud kiegészítéseképpen); ez megkönnyítette a később rabbi pályára készülők útját diplomájuk elnyeréséhez.

Az eddig elmondottak természetesen csak nagyjából találnak az összes magyarországi jesivára. A valóságban az egyes intézmények között voltak árnyalatnyi különbségek. Ez attól függött, ki volt egykor a jesiva-vezető. Az alábbi részletes leírásban esetenként még kitérünk némely részletre.

---

¹⁵

A figyelembe vett kommentátorok: RIF: R. Jicchák Alfasi, a IX. században; RÁN: R. Nisszim Gerondi, a XIV. században; továbbá Mordechaj: R. Mordechaj ben Hillél, a XIII. században; RÁSBÁ = R. Slomo ben Adret, a XIII. században; RITBA = R. Jom-Tov ben Abraham Ibn Asvili, a XIV. században.

Litván jesivák

A litván jesivákra is azt kell mondani, hogy jellemzésük nagyjából ráillik a tanházak többségére. Apró eltérések azonban akadnak itt is. A litván jesiva több tekintetben elüt a magyarországi testvérintézetektől.

a) Tanulmányi keretek. Itt nem ismerték a korrepetitor vagy *cházer-bócher* intézményét. A fiatalabb korú tanulók, 13–14 éves korig a *jesiva ketáná*-ban ('kis jesiva') tanultak. Kor és tudás szerint "csoport"-okra voltak osztva, élükön a *maggid siur* vagy talmudi előadó. Egy ilyen intézetben 3–4 csoport működött, és ezeknek semmi kapcsolatuk nem volt a híres "nagy" litván jesivákhoz (Valozsin, Briszk stb.). Nevelési szempontból a kisdíákok talán hátrányosabb helyzetben voltak. A nagy tiszteletben álló rabbi fénye nem sugárzott ki rájuk. Egyébként ez a keret tulajdonképpen a *házer-bócher* rendszerrel párhuzamos, azzal a különbséggel, hogy a csoportok nagyobbak voltak (egy *maggid siur*-nál nem 3–4 tanuló, hanem legalább 20), s ennek következtében, nem a *kwatir*-okban tanultak, hanem más közösségi épületekben (imaházak, a templomok női karzata stb.). Az idősebb *bócher*-ek a *jesiva gvohá*-kban, azaz "nagy jesivá"-kban tanultak. Ott is a "csoport"- és a *maggid siur*-rendszer uralkodott, azzal a különbséggel, hogy a legmagasabb szintű csoporthoz tartozóknak maga a *ros ha-jesiva*, a jesiva-vezető volt az előadójuk. Némely helyeken a jesiva-vezető hetenként egyszer az összes csoportoknak tartott előadást (*siur kláli*).

b) Didaktikai szempontból a két jesiva-típus között az a különbség, hogy a litván jesivában nem léteztek ilyen fogalmak, mint *siur pásut*, *siur ijjun* vagy *szugja*, hanem csak egyfajta *siur* volt. Néhány helyen volt még a *nében-siur*, azaz 'mellék-siur' is; ez azt a célt szolgálta, hogy "cursorikus" – tehát futólagos – átolvasás (*Talmud cursorie*) útján minél több talmudi traktátussal ismerkedjenek meg, minél szélesebb körben szerezzenek jártasságot (*bekiut*). A "nagy" vagy "magasabb

szintű jesivá"-ban (*jesiva gvoha*) a tanulmányi módszer is különbözött a magyarországi jesivákétól. A Talmud és a kommentátorok nyelvi fordulataira nem fektettek olyan nagy súlyt, a lényeg az elvek megállapítása volt, a szöveg nyelvezetének alkalmazkodnia kellett a kikristályosodott elvekhez. A tanulmányok célja az volt, hogy a diák minél jobban tökéletesítse magát a talmudi szövegek mögött rejtőző elvek megállapításában. Ez azonban nem vezetett a leszűrt eredményeknek a gyakorlati életben való alkalmazásához. Innen van az, hogy ezekben a jesivákban nem foglalkoztak olyan mélyrehatóan a kodifikátorok műveivel, mint a magyarországi testvérintézetekben.

*

A második világháború után a felperzselt Európából a jesivák Izraelbe és az Országon kívül főként az Egyesült Államokba helyezték át székhelyüket. Az új helyeken túlnyomórészt litván irányzatú jesivák létesültek. Ebben a keretben nem vállalkozhatunk a folyamat leírására és az okok megállapítására. Azt kell csupán megjegyeznünk, hogy a magyarországi jesivák néhány lényeges vonása mégis kifejezésre jutott a korunkbeli intézményeknél.

A magyarországi jesivák száma

Dolgozatunk elején említettük Landeszman György és Schweitzer József cikkét, amely az Országos Rabbiképző Intézet *Évkönyv*-ében jelent meg (1985–1991). Ebben a szerzők összesen 117 hitközséget vettek vizsgálat alá; ezeknek a hitközségeknek a keretén belül 41 jesiva működött.¹⁶ Megjegyzendő, hogy az *Adattár* összesen 740 hitközségről számol be. Igaz ugyan, hogy ebből a számból le kell vonni a kis fiókhitközségeket, továbbá a neológ és *status quo* gyülekezeteket, amelyekben eleve nem volt jesiva, de a 41-es számot még így sem vehetjük valósnak.

Hogy közelebb kerüljünk az igazsághoz, egy másik munkára kell támaszkodnunk. A. Fuchs alapvető könyve 1978-ban jelent meg Jeruzsálemben, héberül; a címe: *A magyarországi jesivák, nagyságukban és pusztulásukban*.¹⁷ Ez a munka áttekinti az egykori úgynevezett Nagy-Magyarország területén valaha is működő jesivákat. Ha Fuchs könyvéből csak az 1939 és 1944 közötti Magyarország területéről ismert jesivákat vesszük

---

¹⁶ Ez a szám a cikkben közölt részletes felsorolással nem egyezik meg, még abban az esetben sem, ha figyelembe vesszük, hogy a szerzők némely hitközségben 2, 3, sőt, 4 jesivát is számon tartanak. Felsorolásukban egyébként csak 30 helységnév szerepel. Az a benyomásunk támad, hogy a cikk szövegében, a 148. oldalon, nyomdahiba folytán 1–2 sör kimaradt az “Érsekújvár” névvel kezdődő sor előtt.

¹⁷ A. Fuchs, *Jesivot Hungaria* (Magyarországi jesivák) (Jeruzsálem, 1979). Dolgozatunkban ezt a munkát vesszük alapul. — Lásd még Jekutiel Jehuda Grünwald, *Tojzent jehr jidis lebn in Ungarn* (Ezer év zsidó élet Magyarországon) (New York, 1945) című könyvét; J. S. Feder, *Toldot ha-dorot*, III (Bene Berak, 1985); J. S. Feder, *Mispáchet rábbánim in Ungarn*, I (Bene Berak, 1985) című munkáit; végül némely jesiva-vezető műveinek bevezető részeit, amelyek sok biográfiai adatot tartalmaznak.

figyelembe, és hozzájuk számítjuk azokat a jesivákat is, amelyek Fuchsnál hiányzanak, de Landeszman – Schweitzer cikkében szerepelnek, elérjük a 66-os számot.

Megállapíthatjuk, hogy az 1939 és 1944 közötti években a Magyarország fennhatósága alatt lévő területeken alighanem 60–70 jesiva működött, ha nem is mind egészen 1944-ig, de a legtöbb helyen 1942-ig.¹⁸ A jesivák nagysága és tekintélye, rangja, mint látni fogjuk, igen különböző volt, sőt ugyanaz az intézet sem állt mindig ugyanazon a szinten, hanem a körülményektől függően sok változásnak volt kitéve. Ezekről a változásokról pontos adataink nem minden esetben vannak.

¹⁸ Így sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy némely kisebb jesiva (amelyről nem találtunk érdemleges feljegyzést) nem kerülte el a figyelmünket, például Abaújszántó, Bánffyhunyadi, (Hajdú-) Hadház, (Bodrog-) Keresztúr, Újfehértó (Rácfejértó), Szendrő stb.

Az ismert jesivák jegyzéke

Alább felsoroljuk ábécé-rendben azokat a helységeket, amelyekben az említett időszakban jesivák működtek. Külön csoportba soroltuk az 1918 / 1921 utáni, az úgynevezett trianoni Magyarországon működő intézményeket, s külön azokat, amelyek a második világháború időszakában Magyarországhoz csatolt területen találhatóak. Azok a jesivák, amelyekről csekély információnk van, csak a felsorolásban szerepelnek, s alább külön nem írunk róluk.

A továbbiakban a helységnév mellett {*} jelöli a híresebb jesivákat, még ha nem mindegyikük volt is egyformán nevezetes.

Jesivák a trianoni Magyarországon

Balassagyarmat

Békéscsaba

Beled {*}

Bonyhád

Bűdszentmihály {*} (Tiszavasvári)

Csenger

Debrecen

Eger

Fehérgyarmat {*}

Gyömöre

Győr

Komárom

Mád {*}

Makó

Miskolc

Nagykálló

Nyíregyháza

Ónod

Ópályi {*}

Paks {*}
Pápa {*}
Salgótarján: lásd Fehérgyarmat
Sátoraljaújhely {*}
Soltvadkert
Sopron
Szarvas
Szerencs
Szombathely
Tinnye
Tolcsva
Újpest
Vác {*}
Verpelét {*}

Jesivák Észak-Erdélyben

Beszterce (Bistrița, Románia)
Dés {*} (Dej, Románia)
(Ér)-Mihályfalva (Valea lui Mihai, Románia)
Halmi {*} (Halmeu, Románia)
Kolozsvár (Cluj, Románia)
Kraszna (Crasna, Románia)
Magyarláros (Tîrgu Lăpuș, Románia)
Margitta {*} (Marghita, Románia)
Marosvásárhely {*} (Tîrgu Mureș, Románia)
Nagybánya (Baia Mare, Románia)
Nagykároly {*} (Carei, Románia)
Nagyvárad (Oradea, Románia)
Szatmárnémeti {*} (Satu Mare, Románia)
Székelyhid {*} (Săcueni, Románia)
Szilágysomlyó {*} (Șimleu Silvaniei, Románia)
Tasnád {*} (Tășnad, Románia)

Jesivák Kárpátalja- és Máramarosban

- Aknaszlatina (Szolotvina, Ukrajna)
- Beregszász {*} (Berehove, Ukrajna)
- Bilke (Bilki, Ukrajna)
- Dragomérfalva (Dragomirești, Románia)
- Felsővisó {*} (Vișeu de Sus, Románia)
- Huszt {*} (Huszt, Ukrajna)
- Karácsonfalva (Tiszakarácsonyfalva) (Crăciunești, Románia)
- Kaszony (Mezőkaszony) (Kaszony, Ukrajna)
- Királyháza (Koroleve, Ukrajna)
- Máramarossziget {*} (Sighetu Marmăției, Románia)
- Munkács {*} (Mukacseve, Ukrajna)
- Szaplonca {*} (Săpînța, Románia)
- Szőlős {*} (Nagyszöllős) (Vinohradiv, Ukrajna)
- Szurdok / Sztrimteri (Strâmtura, Románia)
- Ungvár {*} (Uzshorod, Ukrajna)
- Visóoroszi {*} (Ruscova, Románia)

Jesivák a Felvidéken / Szlovákiában

- Dunaszerdahely {*} (Dunajská Streda, Szlovákia)
- Érsekújvár (Nové Zámky, Szlovákia)
- Galánta {*} (Galanta, Szlovákia)
- Kassa {*} (Košice, Szlovákia)
- Királyhelmec (Kráľovský Chlmec, Szlovákia)
- Nagysurány {*} (Šurany, Szlovákia)

*

Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport a jelen tanulmánnyal egy időben jelenteti meg Shlomo J. Spitzer könyvét a magyarországi orthodox rabbikról, ugyancsak az *Adattár*-ban kiadott 1944. évi összeíráshoz kapcsolódóan.¹⁹ Ebben a

---

¹⁹ Shlomo J. Spitzer, *Die Rabbiner Ungarns, 1944 (Die ortho-*

könyvben számos község kapcsán említésre kerül, többnyire közelebbi adatok nélkül, hogy az ott működő orthodox rabbi jesivát tartott. Spitzer könyvének kronológiai keretei valamivel tágabbak, mint azok, amelyeket a jelen tanulmány figyelembe vesz. Mindamellett, legalább az adatok számon tartása végett, fontosnak tartjuk itt is jelezni azokat a községeket, amelyekből – a rabbik életrajza alapján – az 1944 előtti években, évtizedekben jesiva működéséről hírünk van. Itt csak azokat a községeket tüntetjük fel, amelyek a jelen tanulmányban nem szerepelnek, s nem folytattunk külön kutatásokat sem az adatok ellenőrzése céljából. Az alábbi jegyzék a magyar hivatalos – közigazgatási – helynevek betűrendjét követi; a második világháború után nem Magyarországhoz került községeknél a neveket itt is azonosítjuk.

Abaújszántó

Abaújszina

Alsóapsa (Máramaros vármegye; ma: Dibrova, Ukrajna)

Avasfelsőfalu (Szatmár vármegye; ma: Negrești-Oaș,
Románia)

Balkány

Balmazújváros

Berettyóújfalu

Bethlen (Szolnok-Doboka vármegye; ma: Beclean,
Románia)

Cigánd

Csepreg

Derecske

Diósgyőr

Edelény

Élesd (Bihar vármegye; ma: Aleșd, Románia)

Érsekvadkert

---

doxen Gemeinden) / Orthodox rabbik Magyarországon, 1944
(Hungaria Judaica, 12) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport,
1999).

Hajdúhadház

Hodász

Jóka (Pozsony-Nyitra vármegye; ma: Jelka, Szlovákia)

Kemecse

Magyarkanizsa (Bács-Bodrog vármegye; ma: Stara

Kanjiža / Kanjiža, Jugoszlávia)

Kölcse

Maroshévíz (Maros-Torda vármegye; ma: Toplița,

Románia)

Nagyiklód (Szolnok-Doboka vármegye; ma: Iclod,

Románia) ("Tora u-Melacha" jesiva)

Nagyilonda (Szolnok-Doboka vármegye; ma: Ileanda,

Románia)

Nagymegyér (Komárom vármegye; ma: Veľký Meder,

Szlovákia)

Nagysomkút (Szatmár vármegye; ma: Șomcuta Mare,

Románia)

Olaszliszka

Péterréve (Bács-Bodrog vármegye; ma: Bačko Petrovo

Selo, Jugoszlávia)

Putnok

Püspökladány

Rahó (Máramaros vármegye; ma: Rachov, Ukrajna)

Retteg (Szolnok-Doboka vármegye; ma: Reteag, Románia)

Szendrő

Tab

Vajdácska

Zenta (Bács-Bodrog vármegye; ma: Senta, Jugoszlávia)

Turc (Ugocsa vármegye; ma: Turț, Románia)

Híresebb jesivák és vezetőik

Alább a helységnév előtt álló sorszámok az 1944. évi összeírás fentebb idézett kiadásának sorszámaival azonos, arra utal. A megyebeosztást az 1944. évi közigazgatási beosztás szerint adjuk.

Trianoni Magyarország

39. Balassagyarmat {*} (Nógrád vármegye)

Tudomásunk van arról, hogy már a XIX. század első éveiben működött itt jesiva Benjamin Wolf Boszkowitz (1740–1818) főrabbi vezetése alatt. Utóda, a Chátám Szofer tanítványa – még abból az időből, amikor a mester Nagymártonban (Mattersdorf) működött –, Maier (Meir) As²⁰ / Eisenstatt / Eisenstädter (1781–1852) idejében két jesiva is volt a községben. Az intézet vezetését az őt követő rabbik folytatták: Aron David Deutsch (1812–1878, rabbi: 1851–1878); ennek fia, Jozsef Jiszraél Deutsch (rabbi: 1878–1927); és a mártirhalált halt unoka, Aron David Deutsch (rabbi: 1927–1944). Pontos adataink nincsenek, de feljegyezték, hogy az utolsó rabbi kérésének eleget téve, a hitközség is részt vállalt a jesiva fenntartásából; ebben az időben a növendékek száma elérte a százat, internátust és menzát is alapítottak.

1941/42-ben, amikor Magyarországon számos jesiva bezárta a kapuit, sokan ehhez a jesivához fordultak; a Szlovákiából oda menekült tanulók részére itt hamis papírokról is gondoskodtak. 1943-ban a hatóságok erősen lecsökkentették a létszámot, s végül a rabbi deportálásával az intézet megszűnt.

---

²⁰ AS = Eisenstadt (Kismárton / Kismarton) (rövidítés a név elemeinek héber betűiből).

58. Beled (Sopron vármegye)

Az első jesivát a községben magánszemély (nem hivatalos rabbi) alapította a XIX. század elején. 1925-ben Aron Silbersteint (?–1944, a jesivában: 1925–1944), a váci Jesaja Silberstein (1856–1935) fiát választották meg rabbinak, ő azonban nem akarta megzavarni a már meglévő “magán”-jesiva működését, s így megelégedett egy kis létszámú, csak helybeli fiatalemberekből álló jesivával. Azt követően, hogy az említett “magán”-jesiva vezetője elhagyta Beledet, R. Silberstein kifejlesztette az intézetet, s ez egészen a vészkorszakig fennállt.

88. Bonyhád (orthodox hitközség) {*} (Tolna vármegye)

Magyarország egyik fontos Tóra-központja volt. Sok híres rabbi és Talmud-tudós működött benne. 1750 és 1768 között Jicchák Seckel ha-Lévi Spitz (?–1768) főrabbi működése alatt épült az első zsidó templom, és nem sokkal később *bét hamidrás* (1802), majd pedig nagy jesiva is létesült. A XIX. század elején itt végzett, Cvi Hirsch Heller (17–1834) főrabbi, “az okos Hirsch” (*Hirsch harif*) jesiva-vezető (1820–1833) korában, a híres Salamon Ganzfried (1884–1886), a *Kiccur Sulchan áru*ch (1864) szerzője is.

1872-ben választották meg orthodox főrabbinak Mose ha-Lévi Pollakot (1845–1888). Működése alatt kifejlesztette a hitközséget, és nagy jesivát tartott, híre elterjedt szerte az országban. Főként fiatal növendékeket vett fel intézetébe, hogy teljesen a saját elképzelései szerint tudja felnevelni őket.

1897-ben Eliezer Chaim Deutsch (1850–1926, a jesivában: 1897–1916) került a bonyhádi orthodox hitközség élére, s a széles körű, a városon kívülről is megszervezett támogatás segítségével nagy létszámú, igen erős jesivát fejlesztett ki. Az utolsó rabbi és jesiva-vezető a szentéletű Aron Pressburger volt (a jesivában: 1924–1944).

A vészkorszak utolsó éveiben már csak 40–50 növendéke volt a jesivának. Sem menzát, sem internátust nem tartottak fenn. A növendékek “napokat ettek” a hitközség tagjainál.

Pressburger rabbi és híveinek nagyobb része Auschwitzban mártírhalált halt. A jesiva a nagymúltú hitközséggel együtt elpusztult.

99. Búdszentmihály {*} (Szabolcs vármegye)

Az első jesiva Jehuda Grünfeld (1837–1907) főrabbi, Abraham Jehuda ha-Kohen Schwartz (1824–1883) beregszászi, illetve mádi főrabbi és MAHARAM (Mose) Sik (Schick) (1807–1879) huszti főrabbi tanítványa idején jött létre (1883). Az itt felavatott rabbik között szerepel a híres Joel Teitelbaum (1887–1979) is.

Pedagógiai szempontból érdemes megemlíteni, hogy a legtöbb jesivával ellentétben itt a *siur ijjun*-t (vagy *szugjá*-t) folytatólagosan ugyanabból a traktátusból vették egy egész *zemán*-on ('szemeszter') át, holott másutt minden *szugjá*-t más-más traktátusból tanítottak. A *siur ijjun*-t MAHARSA és MAHARAM (lásd fentebb) nélkül tanította. Azt szokta mondani: aki nem értette meg a MAHARSA-t, azt jelenti, hogy a toszáfistákat sem értette; aki ez utóbbiakat nem értette, magát a Gemárát sem értette. A fő hangsúlyt tehát a Gemárára helyezte, arra törekedett, hogy mindenki képes legyen önerejéből feltenni a kiegészítő kommentárok kérdéseit és megadni rájuk a feleletet is. Még a *siur ijjun*-ban sem használta túl gyakran a MAHARSA- és MAHARAM-ot. A tiszta logikai gondolkodást helyezte előbbre, és nem a tekervényes, komplikált magyarázatokat – a *pilpul*-t. Ha a talmudi szövegben eltérő olvasatot vélt felismerni, gondosan megvizsgálta a helyet, kiváltképpen ha az a halákha szempontjából releváns volt.

R. Grünfeld responsumainak egy része fia és utóda, Simeon Grünfeld főrabbi responsumaival együtt jelent meg (1931). Ezekben a responsumokban a jesivában tárgyalt anyagot használta fel a legtöbb esetben.

Jehuda Grünfeld főrabbi 1907-ben halt meg, utána a jesiva vezetését fia vette át. Simeon Grünfeld (1881–1930) idejében is mintegy 100 növendéke volt a jesivának "Szentmihály"-on.

Maga Simeon Grünfeld főrabbi nagy *poszek*, azaz decisor hírében állt; sokan fordultak hozzá halákhikus kérdésekben. A váci Jesaja Silberstein és a mádi Mordechai Leib Winkler rabbikkal együtt hárman alkották "a nagy trió"-t.

115. Csenger (Szatmár vármegye)

A jesivát a Jungreis(z) családból származó rabbik alapították és vezették. Eleinte Erdélyből is felkeresték a növendékek, hogy itt folytassák tanulmányaikat. A vészorszak idején a tanulók száma már leapadt – részben a rabbi betegsége folytán is.

Ismert nevek a jesivából: Áser Jungreis (1806–1873 vagy 1874); Abraham Jungreis (a jesivában: 1874–1904); Áser Jungreis (a jesivában: 1907–1944).

150. Eger (másképpen: Erlo) (orthodox hitközség) (Heves vármegye)

Simeon Szofer (1850–1944), a pozsonyi Chátám Szofer unokája volt a város rabbija 1881-től egészen 1944-ig, a deportálásig. Székfoglalása alkalmával a hitközség magára vállalta, hogy segítkezik a rabbi által felállítandó jesiva fenntartásában.

Szofer rabbi nagyon vigyázott arra, hogy a növendékek ne térjenek el a szülői ház szokásaitól: a máramarosi és kárpátaljai származásúaktól elvárta, hogy ne "stuccolják" a szakállukat és a *pájesz*-ukat, az *oberlendisch*-eknek azonban ezt elnézte, mert ezek így jöttek el otthonról. 1938-ban a hatóságok nagyon lecsökkentették a növendékek számát, és csak 6 tanulót engedélyeztek.

174. Fehérgyarmat {*} (Szatmár vármegye)

A jesiva alapítása Nathan Jungreis rabbi nevéhez fűződik, de biztos adatok csak Sámuel Dávid ha-Lévi Günzler (1837–1894) rabbi idejéből (1868–1893) maradtak ránk.

Fehérgyarmat utolsó rabbija a mártirhalált halt Zeev Wolf Günzler (Güncler) volt (a jesivában: 1934–1944). Salgótarjánban kezdte működését, ott nagy létszámú jesivát alapított, ez volt az egyike a legjelentősebb jesiváknak az első világháború utáni Magyarországon. A növendékek részben menzán étkeztek, részben “napokat ettek”. Günzlert 1934-ben választották meg főrabbinak Fehérgyarmaton, s vele együtt átjött ide a salgótarjáni jesivák tanulóinak többsége. Rövid idő alatt Fehérgyarmaton mintegy 200-ra emelkedett a növendékek száma.

Günzler pedagógiai módszere: 3 *szugjá*-t (*siur ijjun*) adott elő egy *zemán* (szemeszter) alatt. Ezt az anyagot *pilpul* útján dolgozta fel. Ezzel szemben a *siur pásut*-ot szigorúan a *pesat* alapján tanította. RASI szövegében igyekezett megmagyarázni minden bevezető szót (*kelomár*, ‘tudniillik’), mert az, mint már megírtuk, valamilyen *lacuna*-t akar áthidalni a szövegben. A toszáfistáknál, ha egy kérdésre több feleletet adnak, megmagyarázta, mi a különbség ezek között. Ezenfelül minden tanuló *siur táfel*-t (*nében-siur*) tanult önállóan. Atyai módon gondoskodott tanítványairól, de egyben nagyon szigorú volt hozzájuk. Nem engedte meg, még az *oberlendisch*-eknek sem, a szakáll leborotválását, bár otthon ezt megszokták.

1939-ben a hatóságok elrendelték a jesiva bezárását, de az Országos Iroda közbenjárására újra megnyílt és egészen a vézskorszakig működött.

212. Gyömöre (Győr–Moson vármegye)

Az első jesivát itt 1851-ben alapította Chaim ben Mordechai Fischel Szofer (1821–1886) rabbi, a pozsonyi Chátám Szofer tanítványa, aki csupán nem egészen egy évtizeden át működött a községben. (Később, 1880-ban, ő lett a pesti orthodox főrabbi.) A kis létszámú hitközség magára vállalta 3 növendék ellátását szombatonként. 1904-ben Abraham Jakov Szofert választották meg rabbinak, és ő Jicchák Steinerrel együtt vezette a jesivát, amelynek létszáma idővel 140 főre emelkedett. 1913-ban Jicchák Steinert választották meg

rabbinak, ekkor a jesiva számára nagy *bét ha-midrás*-t és menzát építettek.

A jesiva az askenázi típushoz tartozott, öltözkükben is. Egyesek átjártak a szaploncai rabbihoz, és tőle megtanulták, hogy az imádkozáshoz övet (*gartli*) vegyenek fel, de a Steiner rabbi iránt való tiszteletből ruhájuk alatt viselték, mert az askenázi rítus szerint öv nélkül kellett imádkozni.

362. Mád {*} (Zemplén vármegye)

Az első komolyabb templomot 1798-ban építették a községben, és országszerte híres, nagy tudású rabbik álltak az élén. Legendák szerint talán maga a haszidizmus megalapítója, a Baal-Sém-Tov, Israel ben Eliezer vagy BEST (1700 k.–1760) és a berdicsevi *caddik* vagy *rebe*, Lévi Jicchák (1740 k.–1809) is megtisztelték a községet látogatásukkal.

Csak Amram Blum (1834–1907) rabbi idejéről (1864–1881) maradt feljegyzés az első mádi jesiváról. Beiktatása alkalmával a hitközség kötelezte magát arra, hogy naponta tíz növendéket ellát. A legnagyobb létszámot a jesiva Mordechai Leib Winkler (1844–1932) rabbi idejében (1899–1932) érte el. Ekkor több mint 140 növendék tanult benne, és Magyarország egyik leghíresebb intézete volt. Mint a legtöbb helyen, itt sem volt menza, a tanulók “napokat ettek”, akik ehhez sem jutottak hozzá, a rabbi személyes támogatásából éltek. Működése elején a rabbi a szugjákat az *Ávodá zárá* traktátusból, a rituális bor elkészítésére vonatkozó előírásokból válogatta össze (tekintettel arra, hogy a mádi zsidók borkereskedelemmel foglalkoztak). Mint már említettük, a váci Jesaja Silberstein, a szentmihályi Simeon Grünfeld és Mordechai Leib Winkler rabbik együtt alkották “a nagy trió”-t a XX. században működő magyarországi orthodox rabbik között.

R. Winkler 1932-ben bekövetkezett halála után Chaim Cvi Ehrenreichot, az addigi rabbit választották meg helyette, de ő nem sokáig állt a hitközség és a jesiva élén (1932–1937). 1937-ben halt meg, helyét fia, Mose Leib Ehrenreich foglalta el (1937–1944). Az ő idejében a nagymúltú jesiva létszáma erősen

csökkent, a jesivát főként testvére, Eliezer Ehrenreich vezette; a német megszállás után bezárták.

355. Makó (orthodox hitközség) (Csanád–Arad–Torontál vármegye)

Az első jesiva Salamon Zalman Ullmann idejében (1826–1863) létesült, de hiányoznak róla a közelebbi adatok.

1913-ban került Mose Vorhand (Forhand) a makói rabbiszékbe s néhány évre rá 150 tagú jesivának volt a vezetője.

Az első világháború idején Vorhand rabbi is aktuális témát választott a *siur ijjun* keretében: az *águná* problémáját, vagyis olyan asszony családi jogállapotának tisztázását, akinek a férje eltűnt. Szigorú volt tanítványaival, de hitközségével szemben is. Óráit mindig pontosan de. 11-kor kezdte, és 12-kor fejezte be. Egy alkalommal az óra tovább húzódott, és észrevette, hogy tanítványai nyugtalanok. Megkérdezte, miért türelmetlenkednek. Azt válaszolta neki egy idősebb tanítványa, hogy vannak, akik “napokat esznek”, és attól tartanak, hogy “vendéglátóik” meg fognak orrolni a késés miatt. Erre a rákövetkező szombaton beszédében megmagyarázta híveinek, hogy tulajdonképpen nem ők élelmezik a tanítványokat, hanem fordítva, a jesiva-növendékek Tóra-tanulása érdeméből jutnak ők hozzá rendes megélhetési viszonyokhoz. Továbbá követelte, hogy minden hitközségi tag két növendék ellátásáról gondoskodjék.

Élete végéig vezette a jesivát, 1944 tavaszán a nácik megkínózták, a végzetes sebek miatt a budapesti zsidó kórházba vitték. Kérésére azonban mégis hazaszállították; búcsúbeszédében Istenhez fordulva hívei életéért könyörgött. Érdemes megjegyezni, hogy a makói zsidókat nem Auschwitzba, hanem Ausztriába deportálták, és a legtöbbjük hazakerült.

412. Nagykálló / Kaley / Kálló (Szabolcs vármegye)

A híres kállói *rebe*, Jicchák Ejzik Taub (Kálló) (1751–1821) – a “Szól a kakas már” zsidó változatának szerzője – korában alapították az első jesivát Nagykállón, a XVIII. század végén, de pontosabb adataink nincsenek róla. (Maga Jicchák Ejzik 1781-ben került Kállóra.) Leszármazottjai a XIX. század végéig tartottak jesivát a városban.

1882-ben Menahem ben Abraham Brodi (?–1938) került a hitközség élére, és a jesivát is átvette, s vezette haláláig. 1925 körül hallgatóinak száma meghaladta a 200-at. Egy ízben azt a kijelentést tette, hogy a jelzett időpontig több mint 12 000 tanítvány végezte ott tanulmányait.

Menahem Brodinak sajtószerű módszere volt: tanítványait naponta, előadása kezdete előtt vizsgáztatta az előző napi penzumból (a többi jesivában csak egyszer hetenként volt vizsga), ezenfelül vizsgáztatta őket hetenként is, a *zemán* (szemeszter) végén nagy, átfogó kollokviumot rendezett. Ügyelt arra, hogy tanítványai a kora reggeli órákban kezdjék el napi elfoglaltságukat, az ima alatt nem engedte, hogy ide-oda járkáljanak, mint némely helyen szokás, mindenkinek a kijelölt helyen kellett imádkoznia. 1938-ban halt meg, helyette nem választottak más rabbit, tanítványai más jesivákban szóródtak széjjel.

476. Ónod (Borsod vármegye)

Meir Sik rabbi 1892-ben jesivát, 1912-ben ipariskolával egybekötött jesivát (“Torá u-Meláchá”) alapított, ez akkoriban nem mindennapi együttesnek számított. A tanítványok két részre oszlottak: az egyik csoport délelőtt vett részt a jesiva studiumaiban, délután pedig a kézműves részben tanult, míg a másik csoport tanulmányi rendje fordított volt.

477. Ópályi (Szatmár vármegye)

Mint említettük, különösen a vészidőszak előtti években alakult itt ki nagy jesiva. Ide menekültek a bezárt vagy fenyegetett intézetek növendékei. Sokan a munkaszolgálatos századokból szöktek ide, a csendőrség hallgatóságos beleegyezésével. R. Jehezkel Sraga Weinberger (a jesivában: 1925–1944) vezetése alatt mintegy 150–200 tanulója volt.

Ópályiban *szugjá*-t nem tanultak, a *siur pásut* módszere dívott itt. A heti vizsga csak 25, sorsolás útján kijelölt tanulóra szorítkozott. A sorsolás nem keltett izgalmat, mert a rabbi soha senkit nem szégyenített meg, ha nem sikerült is a vizsgája. A *bét ha-midrás* – és nem a *kvártély* – szolgált tanházul a növendékek többségének, ez a késő éjszakai órákig zsongott a gyertyafény mellett tanulók hangjától (villanyfény nem volt a kis faluban).

488. Paks (orthodox hitközség) { * } (Tolna vármegye)

Paks, csakúgy, mint a szomszédságában levő Bonyhád már a XVIII. század végén Magyarország egyik híres Tóra-központjává fejlődött.

Az első jesiva alapítása Joel Ungár (1802–1885, a jesivában: 1840–1885) rabbi nevéhez fűződik, a Chátám Szofer tanítványa volt, és 1840-ben került a paksi rabbiszékbe. Eliezer Süssman Szofert 1886-ban választották meg paksi rabbinak; a fiát pedig, Jozsef Leib Süssman Szofert, aki korábban derecskei rabbi volt, 1902-ben, vele átjött az ottani tanítványok többsége is. Jozsef Leib Szofer egészen 1944-ig működött a jesivában. 1919 után, az úgynevezett fehérterror alatt a jesiva összezsugorodott, de Simeon Altmann (1894–1944) rabbi, a pozsonyi Akiva Szofer (1878–1959), a Chátám Szofer dédunokájának tanítványa idejében, aki Szendrőről került oda 1931-ben, új fejlődésnek indult.

R. Altmann mindkét hitközségében – Szendrőn is, ahol 1917-től volt jesivája, és Pakson is – nagy jesivát tartott összesen csaknem 28 éven át tartó áldásos működése alatt.

Egyidejűleg három különböző szinten tanulmányozták a Talmudot.

1) A rabbi *siur ijjun*-t (*szugjá*-t) adott elő mindennap 11 és 1 óra között. Az első előadásokon az összes növendékek (még a fiatalabb korosztálybeliek is) részt vettek, később, amikor a komplikáltabb poszt-kommentátorokra került sor, csak a nagyobb, jártasabb növendékek maradtak ott.

2) Délutánonként *siur pásut*-ot adott elő.

3) Az esti órákban a *nében-siur*-ra került sor, hetenként háromszor, a többi napon a kodifikátorokat tanította.

Érdemes megemlíteni, hogy előadásaiban Altmann a személtető módszert alkalmazta: például, amikor a *Sulchan áru*ch, közelebbről, a *Jore dea* rituális vágással foglalkozó részeit tanította, tanítványaival elment a vágóhídra, hogy a tehén anatómiáját pontosan megismerjék. Válólevelet (*get*) és egyéb szertartási kellékeket vitt be az óráira. Elvárta tanítványaitól, hogy (ó)-héber (bibliai) nyelvgyakorlatokat végezzenek. Sokat adott arra, hogy tisztán, ápoltan jelenjenek meg, udvariasan viselkedjenek a külvilággal szemben. Gondja volt arra, hogy tanítványai ne hanyagolják el a levélírást a szüleiknek.

1943-ban bezárták a jesivát, és 1944-ben a rabbi a hitközség nagyobb részével együtt mártírhálált halt. Akik a deportálásból visszatértek, a második világháború után ismét felállították a hitközséget, és rabbijuk, B. Moskovitz, jesivát tartott, 30–35, többnyire budapesti bócherrel, egészen 1956-ig.

493. Pápa {*} (Veszprém vármegye)

Az első jesivát Benjamin Wolf Rapaport rabbi idején (1781/5–1837) alapították. Ez askenázi jellegű intézet volt.

A Husztról ismert Mose Grünwald fia és tanítványa, Jakov Jehezkija Grünwald (1882–1941) rabbi alatt, 1929-ben, a zsidó világban nagy hírnévnek örvendő haszid jesiva jött létre. R. Grünwald apjának életvitelét és tanulási módszereit követte. Legfőbb alapelve: a lankadatlan szorgalom. Vallási buzgósága, puritán életmódja mintaképpül szolgált számos tanítványának.

1941 elején bekövetkezett halála után fia, Jozsef Grünwald vette át a jesiva vezetését, a tanház 1944 nyaráig működött, ha lehet, még buzgóbb haszid formában. Ehhez hozzájárult a nagyszámú szatmári tanítvány és más jesiva növendékek csatlakozása a pápai intézethez; mint dolgozatunk elején már említettük, ez volt Ópályi mellett a második hely, ahol a bezárt jesivák tanulói helyet kaphattak. Több mint 400 tanuló sereglett itt össze, köztük vagy hatvanan lengyel és szlovák menekültek.

1943-ban a rabbit több tanítványával együtt munkatáborba vitték, onnan a budapesti védett házakba kerültek, maga a rabbi pedig a Vadász utcai svájci követségi épületbe (Üvegház). A Pápán maradt mintegy 200 növendék folytatta a tanulást, minden szörnyű éhség és fenyegetettség ellenére, míg végül Auschwitzba deportálták őket.

A felszabadulás után a megmenekült rabbi újból megnyitotta a jesivát, előbb Pápán, utána Szombathelyen, onnan Antwerpenbe, majd 1951-ben New York / Brooklynba tette át székhelyét.

564. Sátoraljaújhely (orthodox hitközség) {*} (Zemplén vármegye)

A híres Mose Teitelbaum (1759–1841) (könyvének címe után a "Jiszmách Mose" néven vált híressé) 1808-ban lett Újhely főabbija, és mindjárt jesivát alapított, ezt haláláig vezette. Fia után, aki pár évre rá Máramarossziget főabbija lett, a Löw családból származó rabbik töltötték be ezt a tisztséget. A hitközség kettéválása után sokáig nem volt rabbi Újhelyen, és jesiva sem volt.

A vészidőszak előtti években ismét működött jesiva a városban, már kettő is, az egyik H. Dick vezetése alatt, ez askenázi irányzatú volt, a másik haszid jellegű, David Meizlis irányításával.

572. Soltvadkert (Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye)

A második világháború *után* (!) rövid ideig működött kislétszámú jesiva Simon J. Jakobovits vezetése alatt. Az intézet internátussal is rendelkezett. A hatóságok ugyan követelték, hogy marxizmust is tanítsanak, de a rabbi ezt elutasította. Az 1956-os események miatt a növendékek szétszéledtek, egy részük Izraelbe, más részük az USA-ba vándorolt ki.

636. Szombathely (orthodox hitközség) (Vas vármegye)

(Lásd Pápa.)

681. Tolcsva (Zemplén vármegye)

A jesiva alapítása Abraham Jicchák Glück (1826–1909) nevéhez fűződik (1859). Közel 50 éven át, haláláig töltötte be a vezető tisztségét. Utána, 1928-ban, Akiba Kornitzer következett, ő 1944-ben mártirhalált halt.

709. Vác {*} (Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye)

A jesivát David Leib Silberstein alapította, 1876-ban választották meg rabbinak. 1884-ben bekövetkezett halála után fia, Jesaja Silberstein (1856–1935) követte. Mint már említettük a mádi és a szentmihályi rabbival együtt a magyarországi orthodox rabbik triumvirátusának tekintették őket. Nagy jesivát tartott, 100, 200, néha 300 tanulója volt. A jesivát az ő fia, David Jehuda Silberstein (1885–1944) 1930-ban vette át.

A vészkorszak előtti években a jesivát, amely akkor már csak 50 tanulót számlált, már Chaim Alter ha-Kohen Berkovits (1907–1945) vezette, de növendékeit továbbra is az alapító unokájához, David Jehuda Silberstein rabbihoz küldte vizsgázni. 1943-ban a hatóságok bezárták a jesiva kapuit, az intézet Budapestre költözött, 1944-ben véglegesen bezárták.

720. Verpelét {*} (Heves vármegye)

A jesiva alapítása Zeev Wolf Tenenbaum / Tannenbaum nevéhez fűződik, a község híres rabbija volt (e tisztségben: 1847–1873).

Utolsó rabbija Jozsef Áser ha-Lévi Pollák volt (a jesivában: 1928–1944), a pozsonyi Akiva Szofer (1878–1959), a Chátám Szofer dédunokájának tanítványa. Nemeslelkű, sugárzó személye sok tanítványt vonzott a jesivájába. Több mint 100 növendéke volt. A reggeli órákban *szugjá*-t tanított, délelőttönként *siur pásut*-ot. A szemeszter végén általános ismétlést rendezett tanítványaival együtt az elvégzett anyagból. Vizsgában nagyon szigorú volt, csoportonként szólította magához tanítványait, s akik nem készültek fel eléggé, azokat szigorúan megdorgálta.

A csendőrség a jesivát már a vészidőszak előtti években bezáratta.

É s z a k - E r d é l y

71. Beszterce (Beszterce–Naszód vármegye)

Salamon Zalman Ullmann (1859–1931) volt a község rabbija 1895–1931 között, ezzel egyidejűleg az erdélyi orthodox iroda elnökeként is működött éveken át. A román hatóságok is nagyra tartották, több magas kitüntetésben részesítették. Közel 50 tagú jesivát tartott. Halála után vejét, Meir Spitzet (1888–1944, a jesivában: 1931–1944) választották meg rabbinak, s ő vezette a jesivát is. Széles körű világi tudással rendelkezett, különösen a matematikát alkalmazta szívesen a talmudi előadásában.

Egy ideig két jesiva is működött a városban; a másikat, a kisebbiket Elimelech Paneth (1895–1940) vezette.

135. Dés {*} (Szolnok–Doboka vármegye)

Az első jesivát Menahem Mendel Panet (1818–1884) alapította a XIX. század közepén (1855); akkor még nem lakhattak zsidók a városban, csak később költöztek be Désre. Egyes feljegyzések 200 tanítványról szólnak; ez bizonyára túlzás.

A rabbiszékekben többen is követték a Panet(h) családból, mindegyik fejlesztette a ráhagyott intézetet. A két utolsó köztük Jehezkel Paneth (1870–1929, a jesivában: 1902–1929) és Jakov Elimelech Paneth (1888–1944) voltak, az utóbbit 1929/30-ban választották meg Dés főrabbiává. Szigorúan haszid jesivát tartott, a tanítványok kötelesek voltak haszid öltözetet viselni, *gártli*-val (öv), és mindennap *mikvé*-be járni.

Ezenkívül volt Désen egy másik jesiva is, ezt Chaim Jehuda Braun (1896–1944) vezette mindaddig, amíg át nem tette a székhelyét Iklódra (1925); ott kézműves jesivát alapított.

231. Halmi {*} (Ugocsa vármegye)

Elijahu Klein (1852–1928, a jesivában: 1874/6–1928) 50 éven át volt a város rabbija, és majdnem élete végéig tartott jesivát. Fia, Jakov Salom Klein (1877–1944), a nagyváradi Mose Hirsch Fuchs (1843–1911) főrabbi veje követte (a jesivában: 1928–1944), előzőleg még Nagyváradon volt jesivája, s amikor Halmira költözött, tanítványai is követték, és a jesiva rövidesen több mint 100 tagot számlált.

Érdeemes kiemelni, hogy itt Bibliát is tanítottak (a Prófétákat), továbbá héber nyelvet, és az ország nyelvét (román) is. A vizsgák eredményeiről a szülőknek havonta írásbeli értesítést küldtek, a szemeszter végén pedig bizonyítványt állítottak ki.

328. Kraszna (Szilágy vármegye)

Baruch Bendit Lichtenstein (1858–1944) rabbi alapított itt haszid jesivát (1883), és 50 éves működése során ő vezette, egészen a vészkorszak előtti napokig.

352. Magyarláros (Szolnok–Doboka vármegye)

Az első jesivát a Teitelbaum dinasztiából származó Mose Dov Teitelbaum (1856–1935) alapította (1885). 1930-ban már 140 tagot számlált. Teitelbaum 1935-ben bekövetkezett halála után Aharon ben Rafael Gross rabbi vezette (?–1944), 1939-ben tervbe vette, hogy kézműves szakosztályt nyit az intézetben, de a háborús események miatt a terv nem valósult meg.

357. Margitta {*} (Bihar vármegye)

Az első rabbi itt Hillel Lichtenstein (1814–1891) (a “kolomeai Hillel”) volt. 1850-ben választották meg, és már működése elején jesivát tartott (a jesivában: 1850–1861).

Utána a Weinberger családból származó rabbik következtek. Samuel Zalman Weinberger (1863–1933) idejében (1891–1933) az intézet 70 tagot számlált. Az utolsó rabbi fia Mordechai Azriel Weinberger (1907–1944, a jesivában: 1933–1944) volt, a haszid szokásokat követte.

359. Marosvásárhely {*} (Maros–Torda vármegye)

Az első erdélyi jesivák egyike itt alakult Mose Fürst (1815–1870, a jesivában: 1850–1870) rabbi vezetésével, a XIX. század első felében.

A város utolsó rabbija Menahem Szofer / Szófer Manó (1880–1944) volt, őt 1918-ban választották meg. Kifejlesztette és kibővítette a meglevő intézetet. Ő maga askenázi beállítottságú volt, és a Máramarosból odakerült növendékek minden alkalmat megragadtak, hogy haszid irányba próbálják téríteni.

413/414. Nagykároly {*} (Szatmár vármegye)

A jesiva alapításáról nincsenek pontos feljegyzések. Sokáig csak *status quo* hitközség volt a városban. Rabbija 60 éven keresztül a híres és nagytudású Meir Perls (1811–1894) volt, a jellegzetesen magyarországi irányzat legnagyobb tekintélye; 1834-től kezdődően jesivát is tartott (ez volt talán az egyetlen *status quo* jesiva).

1910-ben Saul Brach (1865–1940) lépett a rabbiszékbe, az ő idejében (1910–1923) a jesiva némelykor 300 tagot is számlált. Feljegyezték, hogy a *Sasz* és a *Sulchan áruch* összesen 19 sorozata állt a tanulók rendelkezésére. A rabbi és tanítványai előkészítették a talajt a híres Joel ("Jajlis") Teitelbaum (1887–1979) haszid irányzata számára, ezért később, miután Saul Brachot megválasztották kassai rabbinak (1923), Joel Teitelbaum került a nagykárolyi rabbiszékbe (1925).

R. Teitelbaum nagy jesivát tartott, 100–140 tanulóval, egészen 1934-ig, amikor is szatmári rabbi lett. Helyette, 1934-től kezdődően, két rabbi is működött Nagykárolyban, két különböző haszid udvar fejeként. Az egyik Abraham Avis Horovitz (1897–1944) volt, aki a szaploncai rabbi-dinasztiához tartozott. A másik a máramarosi Samuel Grosz (1898–1944), aki szintén nagy létszámú jesivát tartott. 1940-ben, Nagykároly Magyarországhoz csatolása után, ez utóbbinak a jesivája feloszlott, de később kisebb létszámmal újra megnyílt.

433. Nagyvárad (Bihar vármegye)

(Lásd Halmi.)

596. Szatmárnémeti (orthodox hitközség) {*} (Szatmár vármegye)

Jehuda / Júda Grünwald (1849–1920) rabbi idején (1898–1920) létesült az első jesiva. Minthogy gyermekei nem voltak, minden tehetségét és erőfeszítését az intézet fejlesztésére fordította. Tanítványait saját gyermekeinek tekintette. Széles körű tudása mellett is ellenezte a világi műveltség

megszerzését, az asszimilációtól való félelme miatt. Alatta a hitközség a haszidizmus felé fordult.

Halála után fia, Eliezer (Lázár) David Grünwald (1867–1928) követte. Korábban, többek között, Dunaszerdahelyen, utána Felsővisón volt rabbi. Ott közel 200 tagot számláló jesivát tartott. Amikor Szatmárnémetibe került, több más Tóra-intézet mellett egy időben 300–500 jesiva-növendéke volt.

A jesivában a tanulók négy csoportra oszlottak: 1) *bócherlech*, vagyis “kis diákok”, akik 5–6 tanulócsoporthoz tartoztak; 2) *siur-geier*, “leckére járók” (*geien*, ’járnai’), a haladók csoportja, akik részt vehettek a rabbi előadásán; 3) *beszerrer-cháver*, “jobb társ”, vagyis két diákból álló csoport, ahol az egyikük jobb, nagyobb tudású volt, és társa mellett mintegy segítőnek számított; 4) s végül, a már tanulmányaikban haladott *cháver-bócher*-ek, korrepetitorok vagy segéd-tanárok, ezek a fent említett első csoportot tanították.

Eliezer David Grünwald 1928-ban bekövetkezett halála után, 1934-ben, a híres Joel Teitelbaum követte őt a jesiva élén. “Jajlis” Teitelbaum azelőtt Ilosván, majd Nagykárolyban volt rabbi (ott több mint 100 tagú jesivája volt), újabb és legutolsó székhelyén, Szatmárnémetiben mint Erdély, Románia, majd Magyarország orthodox rabbijainak vezére, híressé vált. 1944-ben Budapestről a híres Kasztner-vonattal Bergen-Belsenbe került, s majd 1946-ban New York / Brooklyn–Williamsburgba ment.

Megjegyzendő, hogy Teitelbaum anyaintézetén kívül egyidejűleg még három kisebb jesiva is működött Szatmáron.

618. Székelyhid {*} (Bihar vármegye)

Peszah Jehuda Kohén (?–1900) rabbi alapította az első jesivát 1869 körül. 1905-ben megválasztották rabbinak Jehuda Szegál Rosnert (1879–1944), aki 40 éven át töltötte be ezt a tisztséget, és Erdély egyik legtekintélyesebb jesiváját építette ki a községben. Az intézet az 1930-as években több mint 300 tagot számlált.

Rosner rabbi a jesiva minden feladatát megtartotta a saját kezében. Ő maga volt egy személyben az igazgató, az adminisztrátor, a *maggid siur* ('előadó'), a tanár, a nevelő. A menzán a rabbi felesége főzött, és a beteg diákoknak hazaküldte a finom ételeket. A rebecin a *jidise mame* szerepét töltötte be a jesiva-növendékek számára.

A jesivát szüntelen tanulási hév jellemezte; előadásaiban Rosner rabbi igen széles körű tárgyismeretet és borotvaéles analitikai képességet tanúsított. Ebben az intézetben minden növendéknek, tehát a *cházer-bócher*-eknek is, minden héten vizsgáznok kellett, csupán az idősebbek közül, sorsolás útján, minden héten egy másik csoportra került sor. Ez az eljárás, természetesen, fokozta a tanulás feszültségét.

Végeredményben azonban nem a rabbiképzés volt a jesiva célja, hanem, mint fentebb már említettük, az *istenfélő talmid cháchám*-ok nevelése. Rosner rabbi maga csak nagyon ritkán adott tanítványainak *szemichá*-t ('rabbi oklevél'). A kiválóknak azonban megadta a *chávér* vagy *morénu* címet. Szigorúsága mellett igen udvariasan szólt még a legfiatalabb tanítványához is: "Bocsáss meg, kérlek" stb. – ebben a hangnemben.

A világi műveltséget nem engedélyezte a jesivában, bár ő maga beszélt és írt idegen nyelven és bizonyos fokú technikai jártassággal is rendelkezett. A cionizmust ellenezte, mint a legtöbb magyarországi rabbi is, az irányzat vallástalan jellege miatt. A vészkorszak idején beszédeiben kifejezést adott aggodalmainak és sejtéseinek a zsidóság sorsa miatt.

A deportálás vetett véget e nagyhírű intézetnek.

628. Szilágysomlyó {*} / Somlyó (Szilágy vármegye)

Az itteni jesiváról csak Salamon Zalman Ehrenreich (1863–1944) rabbi idejéből maradt ránk feljegyzés. Ehrenreich korábban Csabán (Hejőcsaba, Miskolc mellett) vezetett jesivát. 1899-ben megválasztották somlyói rabbinak, és vele együtt tanítványainak egy része is átjött az új székhelyre (láttunk erre példát másutt is). Idővel az új jesivában 80–100 *bócher* tanult. A volt tanítványok azt beszélik, hogy itt nem volt olyan szigorú

fegyelem és tanulási láz, mint Székelyhidon vagy Tasnádon, de mindamellet sokat tanultak, Ehrenreich rabbi egyike volt kortársai között azoknak, akiket híres tudósoknak tartottak.

1939-ben tervbe vették, hogy kézműves tanfolyamokat is indítanak a jesivában, de nincs megbízható adatunk arról, mit sikerült ebből a tervből megvalósítani.

x. **Tasnád** {*} (Szilágy vármegye)

Utolsó rabbija, a két világháború között (1919–1944), Mordechai Brizsk (1887–1944) volt. Ezrekre menő számban kerültek ki intézetéből a tanítványok az évek folyamán. 1935-ben mintegy 450 tagot számlált a jesiva. 1936-ban kétemeletes tanházat építettek, s az épületben menzának és könyvtárnak is volt helye.

A tanulók csoportokra oszlottak, s miután a rabbi megvizsgálta és jóváhagyta a felosztást, a csoportok tagjai együtt folytatták tanulmányaikat. Az egyszerű és ésszerű módszert követte, csak a *szugjá*-ról tartott előadásaiban folyamodott a *pilpul*-hoz, de akkor is óvakodott a szörszálhasogatástól. Híres volt világos, áttekinthető magyarázatairól.

Tanítványai büszkék voltak *alma mater*-ükre; Lengyelországban a lublini vagy Litvániában a volozsini jesivával tartották egyenrangúnak a tasnádi intézetet. 1943-ban a jesiva feloszlott, de a tanítványok titokban, igen nehéz körülmények között folytatták a tanulást egészen 1944-ig, a deportálásig.

Kárpátalja és Máramaros

8. **Aknaszlatina** (Máramaros vármegye)

A hitközség 1919-ben Csehszlovákiához került, kényszerűségből különvált a máramarosszigeti anyahitközségtől, és így került sor Chaim Jicchák Eizik

Halberstamm rabbi kinevezésére (1925), ő 100–150 tagú jesivát alapított (1944-ig állt fenn).

66. Beregszász {*} (Bereg vármegye)

A szerény korábbi kezdeményezések után Áser Steinmetz, a haszid-szefárd hitközség rabbija 1939-ben alapított 50 tagot számláló jesivát, amely két évre rá 150 tagra emelkedett. 1942-ben, a magyar uralom alatt a tanulók száma 60–70-re csökkent. A tanház 1944-ben feloszlott.

183. Felsővisó {*} (Máramaros vármegye)

Már említettük, hogy az első nagyobb jesivát itt Eliezer David Grünwald alapította (ugyanaz, aki később Szatmárnémeti főrabbija lett).

Csúcspontját az intézet a vizsnitzi dinasztiaiból való Menahem Mendel ben Jisraél Hágér (1885–1940) – a dinasztia-alapító Menahem Mendel Hágér (1830–1884) unokája – alatt érte el, 1921-től kezdődően. Az első években 400 tanulója volt, de idők folyamán változások álltak be a létszámban mindkét irányban. Nagy kezdeményező volt, nagy internátust és menzát építtetett fel; a tanulók nemcsak máramarosi szegény fiatalok voltak, Románia, Magyarország és más külföldi országokból is sereglettek hozzá.

Ebben a jesivában nem tanultak *szugjá*-t, csak *siur pásut*-ot, de négy különböző szinten. Az I. csoport vagy osztály a Talmudot a toszáfisták nélkül vette át. A II. csoport azokat is tanulmányozta, és még a decisorokból az odavonatkozó tételeket is. A III. és IV. csoportban a decisorokat a hozzájuk tartozó kiegészítő kommentárokkal együtt tárgyalták. A Talmudból hetenként 6–8 lapot végeztek el (szemben más jesiváktól, amelyekben 2–3 lapot), mert a mennyiség, Menahem Hágér rabbi szerint, minőségé változik.

Tudományos havi folyóiratot adtak ki *Degel ha-Torá* címen, majdnem egészen a háború kitöréséig. Menahem Hágér rabbi a magyar fasiszta uralom alatt sokat szenvedett, és fiatalon, 56

éves korában halt meg. Fiai még 1944-ig próbálták az intézetet szerény körülmények között életben tartani.

248. Huszt {*} (Máramaros vármegye)

Neves rabbik váltották egymást a huszti rabbiszékben: Menahem Eisenstadt, Samuel Smelke Klein, Mose Sik. Mindegyik híres jesivát tartott. A magyarországi orthodoxia történetében döntő jelentőségű két évtizedben (1861–1879) a rabbik nagyobb része MAHARAM (Mose) Sik (Schick) jesivájában szerezte meg felkészültségét.

Ki kell még emelnünk Mose Grünwaldot (1853–1910), az *Arugat ha-boszem* című posztumusz responsum-gyűjtemény (I: 1912; II: 1913; III: 1928) szerzőjét, aki 1893-tól kezdve működött Huszton, és jesivája egyike volt a legnagyobbaknak, valamint Jozsef Cvi Duschinszkyt (1868–1948), aki 1921-ben jött Husztra, és egy rövid palesztinai látogatást követően 1933-ban – abban az időben Magyarországon szinte példátlan eset – Erec Jiszraélba tette át székhelyét, Jeruzsálem orthodox (haredi) közösségének fő rabbija lett és továbbra is jesivát tartott.

Huszt utolsó rabbija Jósua Grünwald (1909–1968) volt, ő előbb Ungváron volt rabbi, és mint szokásos volt, amikor Husztra ment (1934), tanítványainak egy része vele együtt átköltözött az új helyére. Huszti jesivája itt több mint 100 növendéket számlált, előadásait olyan világos fejtegetésekkel tartotta meg, hogy nem volt szükség *cházer-bócher*-ekre. A deportálást túlélte, egy ideig a budapesti orthodox rabbiság tagjaként működött. Onnan az USA-ba került (Brooklyn), és ott megújította a jesiváját.

x. Karácsonfalva (Tiszakarácsonyfalva)

(Lásd Máramarossziget.)

293. Királyháza {*} (Ugocsa vármegye)

A hitközség régebben Halmihoz tartozott. Csehszlovákia megalakulása után önálló hitközséget kellett létesíteni, jesiva is működött benne. Utolsó rabbija Joel Teitelbaum volt (nem azonos a későbbi szatmári Joel Teitelbaum rabbival), a jesivát egészen a deportálásig vezette, a felszabadulás után hazakerült, de az intézet, a kialakult helyzet miatt, nem nyílt meg újra.

365. Máramarossziget / Sziget {*} (Máramaros vármegye)

Több haszid "udvar" működött a városban, de a rabbi az utolsó száz évben mindig a híres Teitelbaum családból került ki.

1904-ben Chaim Cvi Teitelbaum (1880–1926), a haszidizmus egyik vezető személyisége, az *Acei chájim* szerzője lett a szigeti rabbi, jesivájában 250–300 tanítvány foglalt helyet. Előadásait csaknem kizárólag a "nagy" *bócher*-ek hallgatták, a "kicsik", a fiatalok úgysem értették volna meg, de mindegyikkel szemben jóakarattal, szívélyesen viseltetett. Fiatalon bekövetkezett halála után (1926) fia, Jekutiel Jehuda Teitelbaum (1912–1944) követte (14 évesen), úgyhogy a jesivát ténylegesen rokona, Jekutiel Jehuda Grosz (?–1944), a szomszédos bárdfalvi (Berbești) rabbi vezette. Mintegy 120 tanulója volt.

Különleges vonása volt a jesivának: aki elvégzett két évet és tanulmányaiban jó eredményt mutatott fel, 18 éves korában átmehetett a jesiva mellett működő kézműves szövőiskolába, ahol naponta 6 órát dolgozott, a többit a Talmud tanulásának szentelte, és köteles volt elvégezni a heti jesiva-penzumot. A munkáért járó bér 40%-át rögtön kézhez kapta, a többit csak amikor megnősült, a felgyülemlett összegből önálló szövőműhelyt nyithatott. A rabbi tervbe vette, hogy más kézművességet is bevezet a jesiva mellett (órás, aranyműves tanfolyamot, sőt mezőgazdasági iskolát is létesít), sokan

elleneztek, "vörös rabbi"-nak csúfolták ezért. De a második világháború kitörése miatt ezek a tervek füstbe mentek.

Máramarosszigeten még két kisebb jesiva is működött, az egyiket Jozsef Lichtenstein (?–1938) vezette. Előadásaiban hangoztatta egy önálló zsidó állam létrehozásának szükségességét. A másik jesiva a karácsonfalvai rabbi irányítása mellett működött.

391. Munkács {*} (Bereg vármegye)

Az első világháború utánig fennállt jesivákról nincsenek pontos és számottevő adataink. A háború után két nagyobb jesiva is működött egyidőben. Az egyiket a szaploncai rabbi alapította, a másikat Chaim Eleazar Sapira (1872–1937) munkácsi rabbi, 1913-ban.

R. Sapira igen harcos természetű ember volt, élesen kikelt a helybeli héber gimnázium ellen, támadta a különböző cionista pártokat, egy kalap alá vette őket a kommunistákkal és az ultraorthodox agudistákkal ("Agudát Jiszraél").

Jesivájában mintegy 250 *bócher* tanult, harcias szellemét velük szemben nem vetette be, sőt nagy szeretettel viseltetett irántuk. A rabbi maga a *siur ijjun*-t adta elő, *pilpul* módszerrel, a többi tananyagot más rabbik tanították.

Sapirát 1937-ben bekövetkezett halála után veje, Baruch Rabinovits követte, ő volt az utolsó munkácsi rabbi. Tanítási módszere arra irányult, hogy a Talmudban és a decisorokban mutatkozó véleménykülönbségek gyökereit tisztázza, és így a halákha kialakulását és fejlődését logikus és következetes alapokra fektesse. A vészkorszakban Lengyelországba deportálták, és csak nagy nehézségek árán sikerült őt visszahozni. A második világháború után Izraelben (Petah-tikva) ismét felállította a jesiváját, és két évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig tevékenykedett.

591. Szaplonca {*} (Máramaros vármegye)

A jesivát Szaploncán alapították, onnan Munkácsra, majd Nagyszöllősre került át. Vezetője Jicchák Eizik Weisz (1857–1944, a jesivában: 1909–1944) volt.

Sapira munkácsi rabbival ellentétben türelmes ember volt, kerülte a belső harcokat. A jesiva szelleme és tanulási módszere át volt itatva jámbor haszid szellemmel. Tanítványai nemcsak a talmudi tudást sajátították ott el, hanem a végtelen szorgalmat, a szerénységet, a békeszeretetet és a testvéri szeretetet minden zsidó iránt.

1944-ben deportálták.

430. Nagyszöllős {*} (Ugocsa vármegye)

Az itteni jesiva a már említett Samuel Smelke Klein (1805–1875), a hajdani huszti rabbi idején ért el fejlődésének tetőpontjára. Klein már Huszton is nagy jesivát tartott, de amikor Szöllősre tette át székhelyét, minden idejét a jesivának szentelhette. A pozsonyi jesiva előkészítő intézeteként ismerték el, s mint ilyennek joga volt tanítványait mint hivatalosan elismert rabbijelölteket a katonai szolgálat alól felmentetni.

A vézskorszak előtti években két jesiva is működött Szöllősön, az egyik a régi intézet jogutódja, a másik a szaploncai rabbi vezetése alatt.

697. Ungvár {*} (Ung vármegye)

Több híres rabbi ült a hitközség rabbiszékén a XIX. század folyamán, és mindegyik sokat tett a helybeli jesiva fejlesztéséért. Utolsó rabbija Joszef Elimelech Kahane volt, az ő idejében, 1921-től kezdődően, az intézet folyamatosan gyarapodott, virágkorában elérte az 500 fős létszámot.

“Pilpulista” is volt, de egyben az egyszerű magyarázatokat is kedvelte. Előadásaiiban mindkét módszert alkalmazta. Mindkét módon írt kommentárokat a Talmudhoz, de kézíratai a háború során elvesztek.

1) A *siur ijjun*-t folytatólagosan ugyanabból a traktátusból vette, hetenként egy oldalnyi szöveget magyarázott, *pilpul* módszerrel.

2) A *siur pásut*-ot más traktátusból adta elő, világos, könnyen érthető módon, hetenként 2 lappal haladt előre.

3) A *siur táfel*-t tanítványai kurzorikusan vették át.

4) Mindezekon kívül tanították a decisorokat is.

Tanítványaival szemben szigorú volt. Megtiltotta, hogy feleslegesen tétlenül fecséreljék az időt, megtiltotta a dohányzást, a kerékpározást, a kártyázást – még chanukkakor is, amikor általában megengedték. Szigorú haszid életmódot követelt tőlük. 1944-ben megszűnt a jesiva.

725. Visóoroszi (Máramaros vármegye)

1929-ben választották meg az első rabbit, Abraham Salamon Katzot (1884–1975), aki már működése kezdetén jesivát alapított. Rövid idő múlva már mintegy 100 tanítványa volt. A jesivát 1929 és 1940 között vezette. Az üldözés éveiben a rabbi kénytelen volt otthagyni állását, Pesten talált menedéket. A felszabadulás után előbb az Egyesült Államokba ment, végül Erec Jiszraélben telepedett le és ott az új jesiváját vezette.

Felvidék / Szlovákia

147. Dunaszerdahely {*} (Pozsony vármegye)

Az első jesivát itt már a XIX. század első éveiben alapították. A híres Júda Ászád / Aszód (1796–1866) rabbisága idején (1852/53), aki korának egyik legismertebb Talmudtudósa volt, a helyi jesiva a leghíresebbek közé tartozott. (Aszódon született, innen van a neve.) “Izrael egyik szentje és lángelméje” – írta róla a dunaszerdahelyi zsidóság

történetírója.²¹ Halála után fia, Aron Sámuel Aszad / Aszód (1830–1905) követte.

Dunaszerdahely utolsó rabbija Hillél Weinberger (1895–1944) volt, 1925-ben választották meg, a jesivát (amely a “Bét Hillél” nevet viselte, a híres “kolomeai Hillél” után) 1944-ig vezette. Szigorúan megkövetelte tanítványaitól, hogy tiszta ruhában, kifényesített cipőben jelenjenek meg. Egyben jó modorra, szerénységre és jócselekedetekre nevelte őket. Előadásaiiban a Talmud, RASI és a toszáfisták szövegének minden nüánszbeli változatát részletesen magyarázta, abból indult ki, hogy a szövegben nincsenek felesleges szavak.

Egyidejűleg másik jesiva is volt a városban Áser Ansel Katz (1881–1944) vezetése alatt, aki az önálló “Kehilát Ádát Jiszraél” hitközségnek volt a rabbija.

194. Galánta {*} (orthodox hitközség) (Pozsony–Nyitra vármegye)

Itt egyidejűleg, egymás mellett két orthodox hitközség működött (Magyarországon egyetlen ilyen hely létezett).

Az egyik hitközség élén Jozsef Cvi Duschinszky rabbi állt. Távozása után (Husztra ment) Jósua Buxbaumot (?–1944) választották rabbinak (1922), ő is nagy jesivát tartott, több mint 200 tanítványa volt. Jesiváját a csehszlovák állam hivatalosan is elismerte felsőfokú hittudományi tanintézetként. Nagy súlyt fektetett a növendékek külső megjelenésére. Megengedte, hogy a fiatalok általános műveltséget szerezzenek magánúton, de csak elemi iskolai szinten.

A diákok ebben a jesivában is tanultak – önállóan – Bibliát (a Prófétákat) és a többi hasonló intézettől eltérően a *muszár* irodalom könyveit is. Maga R. Buxbaum szeretett volna Erec Jiszraélbe költözni, de a cionista pártok működését nem engedte meg, kivéve az “Agudát Jiszraél” ifjúsági mozgalmát. A jesiva

---

²¹ Engel Alfréd, *A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve* (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1995), 34. old.

végzettjei 1928-ben egyesületet állítottak fel, hogy a jesivát tehermentesítsék anyagi gondjai alól. Ennek az egyesületnek köszönhető a jesiva fennmaradása 1941-ig. Akkor a magyar főszolgabíró bezáratta. Buxbaum rabbi a deportálásban halt meg.

279. Kassa (orthodox hitközség) {*} (Abaúj–Torna vármegye)

Nagy jesiva csak Saul Brach (1865–1940) rabbi idejében nyílt meg Kassán. Mint már említettük, R. Brach korábban Nagykároly főrabbija volt, Kassán 1923-ban választották meg, és ott 2–300 főnyi jesivát tartott (Nagykárolyról 30 tanítványa is átment vele Kassára).

A Talmud és irodalma studiuma mellett gondja volt arra, hogy tanítványai Bibliát is tanuljanak, és azonkívül a szombati imák és *pijut*-ok szövegét ismerjék meg. Ellenezte a világi műveltség elsajátítását, és arra törekedett, hogy minél több tanítványa legyen, mert a jesivában való tanulás nem a rabbiképesítést szolgálja, hanem elsősorban az igazi zsidónevelés elmélyítését. Ellenezte a cionizmust, bár ő maga szeretett volna Erec Jisraélbe költözni. 1940-ben halt meg, és a jesiva vezető nélkül maradt.

428. Nagysurány {*} (Pozsony–Nyitra vármegye)

Nagy jesiva csak Nagysurány utolsó rabbija, Meir Jehuda Leib Frei (?–1944) idejében alakult. 15 tanítvánnyal kezdte, és az évek folyamán 300 növendéke volt. Nemcsak Magyarországról és Szlovákiából, hanem Svájcból, Ausztriából, Németországból, Lengyelországból és máshonnan is jöttek hozzá tanulni. 40 éven át vezette a jesivát, ő maga volt az előadó, az igazgató és az adminisztráció vezetője. Saját jövedelméből pótolta a költségvetésben mutatkozó deficitet, a szegény diákoknak juttatott pénzt, hogy a különböző pénzbeli kötelességeiknek (menza stb.) eleget tehessenek. Az a diák, aki

6 szemeszteren át tanult ebben a jesivában, fel volt mentve további fizetési kötelezettség alól.

Nyáron megengedte, felügyelet alatt, a folyóban való fürdést, úszást, nem pusztán a szombat tiszteletére, hanem a test edzése és felfrissítése céljából. Orvosi kezelésről és gyógyszerekről is gondoskodott.

Elsőnek vezette be a magyarországi jesivákban az ösztöndíjat a kiváló növendékek részére. Erre újságban is felhívta a közvélemény figyelmét. Hogy mindenkinek legyen a kezében a ritkán kapható kommentátorok szövege, írógépen gépelték és sokszorosították kellő példányszámban. A vizsgák nagy feszültséget idéztek elő, sokan nem voltak képesek enni vagy aludni előtte. A kérdéseket találomra adta fel a körülötte álló csoportnak, és közben mindig egy más növendéket szólított. Aki nem tudott pontos választ adni, szigorú dorgálásban részesült.

A tanulók családi körülményeit is kivizsgálta, ügyelt arra, hogy tanítványai ne változtassanak az otthoni szokásokon és öltözéken, nehogy éles ellentét fejlődjön ki a fiatalok és szüleik között.

Nevelési szempontból a jó modorra, az igazságszeretetre, az összetartásra tanította a fiatalokat. A jesivának a vészkorszak vetett végét.

*

1944-ben, a deportálásokkal, tragikus módon lezárult a magyarországi zsidóság történetének egyik fényes korszaka.

Irodalom

- Bárkány, Eugen – Ľudovít Dojč, *Židovské náboženské obce na Slovensku* (Bratislava, 1991)
- Cohen, Yitzchok Yosef, *Hakhamei Hungariya ve-ha-sifrut ha-toranit bah* (Jeruzsálem, 1995)
- Cohen, Yitzchok Yosef, *Hakhamei Transilvaniya* (Jeruzsálem, 1989)
- Domán István, “A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelv és kultúra megőrzésében idegenben”, in: Fejős Zoltán – Küllős Imola, szerk., *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl* (Vallási néprajz, 4) (Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1990), 58–73. old.
- Domán István, “A magyarországi jesivák”, in: Kríza Ildikó, szerk., *A hagyomány kötelékében* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 203–216. old.
- Engel Alfréd, *A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve* (Pozsony, 1995)
- Feder, J. S., *Mishpahot rabbanim in Ungarn*, I (Bene Berak, 1985)
- Feder, J. S., *Toldot ha-dorot*, III (Bene Berak, 1985)
- Fuchs, A., *Yeshivot Hungariya* (Jeruzsálem, 1979)
- Grünwald, Jekutiel Jehuda, *Toyzent yor yidish lebn in Ungarn* (New York, 1945)
- Landeszman György – Schweitzer József, “A magyar zsidóság a német megszállás és a deportáció kezdete közötti időszakban (1944. március 19 – 1944. május 15)”, in: *Évkönyv*, 1985–1991 (Budapest: Országos Rabbiképző Intézet, 1991), 85–150. old.

Magyarországi zsidó hitközségek, 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezései nyomán, I: Adattár. Közzéteszi Schweitzer József. Az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995)

Pinkas ha-kehillot: Hungariya (Jeruzsálem: Yad Vashem, 1975)

Rozman, Shlomo, Sefer shefer harerei Kedem (Brooklyn, N.Y.: Zichron Kedoshim, 1991)

Schwartz, P. Z., Sefer shem ha-gedolim me-Eretz Hagar (Paks, 1913 / Jeruzsálem, 1959)

Spitzer, Shlomo J., Die Rabbiner Ungarns, 1944 (Die orthodoxen Gemeinden) / Orthodox rabbik Magyarországon, 1944 (Hungaria Judaica, 12) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1999)

450 Ft

ISBN 963 508 088 3

9 789635 080885